

Причини, хід та наслідки українсько-польського конфлікту на Волині в роки Другої світової війни

В статті на основі аналізу комплексу джерел, вітчизняної і зарубіжної наукової і публіцистичної літератури аналізуються причини, хід, наслідки і уроки українсько-польського конфлікту на Волині 1943–1944 рр. Стверджується, що ці події стали конфліктом політичних, територіальних, соціальних, економічних, культурних, релігійних та інших інтересів і були складовою частиною загального міжнаціонального українсько-польського конфлікту, який стався за часів Другої світової війни на території спільного проживання українців і поляків (Волинь, Східна Галичина, Холмщина, Підляшшя, Надсяння, Лемківщина). Волинські події 1943–1944 року були тривалим міжнаціональним конфліктом, у ході якого гинули представники обох народів, а українці і поляки застосовували як оборонну, так і наступальну тактику. Підсумком трагічного українсько-польського конфлікту на Волині стали величезні людські жертви і матеріальні втрати з обох боків.

Ключові слова: Армія Крайова, бандерівці, більшовицькі партизанські загони, вбивства, Волинь, Друга світова війна, жертви, конфлікт, людські втрати, нацисти, національно-визвольний рух, польські бази самооборони, різня, Українська повстанська армія, українсько-польські відносини.

Вступ. Багатовікова історія українсько-польського сусідства наповнена багатьма прикладами щирої дружби, взаємодопомоги, співпраці між обома народами. На сучасному етапі між Україною і Республікою Польща, які заявили про своє стратегічне партнерство, встановлено дружні зв'язки у політичній, економічній, науковій, культурно-освітній та інших сферах.

Розширенню і поглибленню добросусідських відносин між обома державами і народами заважають недостатньо вивчені сторінки спільної історії. Особливо це стосується українсько-польського протистояння у 20–40-х роках ХХ ст., яке залишило в пам'яті обох народів глибокий слід.

Українсько-польські відносини у роки Другої світової війни стали кульмінаційною подією українсько-польських конфліктів у ХХ столітті, зокрема у 1943–1944 рр. на Волині. Вони викликали і продовжують викликати значний суспільний резонанс, контрверсійні оцінки і тлумачення у вітчизняній, польській історіографії, громадсько-політичному житті обох держав і народів, заважаючи гармонійному розвитку добросусідських стосунків між ними. Деякі сили, як у Польщі, так і в Україні, намагаючись здобути сумнівні політичні дивіденди, вдаються до різних спекуляцій, перекручувань, фальсифікацій подій і фактів, маніпулюють історичною пам'яттю заради короткотривалих політичних вигод. Особливо яскраво подібні тенденції проявляються в ході підготовки відзначення 70-х роковин «волинських подій».

У зв'язку з цим проблема українсько-польського конфлікту набула статусу сучасних викликів, що потребують продуманих, зважених, аргументованих, адекватних за форматом і змістом відповідей. Більше того, окремі з них слід оцінювати як загрози національній безпеці держави. При цьому слід **враховувати чинники, що негативно впливають на відтворення й виважену наукову інтерпретацію подій Другої світової війни та зближення підходів до їх трактування й оцінки українською і польською сторонами:**

- відмінності в ідеологічних, концептуальних установах до характеристики комплексу причин та передумов міжнаціонального конфлікту, ролі радянського та німецького режимів, різних військово-політичних сил у його розгортанні та ескалації, кількості жертв протистояння та інших;

- наявність радикальних сил в обох державах, що штучно інспірують взаємні звинувачення, використовують трагічні сторінки спільної історії як інструмент політичних технологій, висувають односторонні звинувачення проти іншої сторони;

- брак консенсусу в сучасному українському суспільстві щодо оцінок багатьох явищ і процесів періоду Другої світової війни, в тому числі й т.зв. «Волинської трагедії», прагнення окремих представників етнічних, конфесійних, мілітарних, політичних спільнот утвердити сприйняття складних і суперечливих подій винятково як «власної» трагедії й атрибутувати її як «об'єктивну істину», «правду історії» тощо;

– низький рівень зацікавленості та обізнаності з тогочасними подіями у переважній більшості громадян України;

– відсутність комплексної державної та неурядових програм з наукового опрацювання цієї проблематики та вироблення рекомендацій для формування обґрунтованої лінії державних органів у питаннях, що стосуються оцінки подій Другої світової війни, претензій громадян та організацій інших держав України, практичних заходів з меморіалізації, просвітницького й виховного змісту;

– гострий дефіцит підтримки пошуково-дослідних зусиль з боку державних органів та громадських об'єднань в Україні.

Викривлене та однобоке представлення історичних подій з відвертим маніпулюванням фактами не зробить поступу у дослідженні цієї трагічної сторінки спільної українсько-польської історії. З'ясування її окремих аспектів, суперечливих моментів, їх висвітлення у ЗМІ, відповідній літературі є і повинно залишатись пріоритетом фахових науковців, а не окремих політичних сил, що, займаючись неприхованою спекуляцією і профанацією, прагнуть реалізувати свої вузько політичні інтереси.

У дослідженнях українсько-польського конфлікту науковцям слід врахувати наступне:

1. Українсько-польський конфлікт у роки Другої світової війни проходив на українських, або національно змішаних територіях. Трагічні події на Волині 1943–1944 рр. стали конфліктом політичних, територіальних, соціальних, економічних, культурних, релігійних та інших інтересів і були складовою частиною загального міжнаціонального українсько-польського конфлікту, який стався за часів Другої світової війни на території спільного проживання українців і поляків (Волинь, Східна Галичина, Холмщина, Підляшшя, Надсяння, Лемківщина). Тому його потрібно розглядати у комплексі з подібними за багатьма показниками подіями у вищезазначених регіонах, а також у контексті усієї попередньої історії українсько-польських взаємин [4, с. 23].

2. Українці і поляки в роки Другої світової війни були бездержавними націями і боролися за відновлення своїх держав. Форми і методи національно-визвольного руху диктували сильніші сторони, насамперед, німецькі загарбники і радянські партизани.

3. Упродовж усієї війни лідери польського руху опору так і не відмовилися від великодержавних претензій на етнічні українські землі.

4. У волинських подіях 1943 року значну роль відіграв соціальний фактор. Це протисто-

яння було великою “битвою за землю”, більшість якої у міжвоєнні роки контролювалися польськими великими землевласниками і колоністами [6, с. 412–422].

5. Кривавий перебіг конфлікту був зумовлений деморалізуючим впливом війни, яка спричинила велике моральне спустошення і відхід від норм соціальної поведінки і християнської моралі [50, т. 9, с. 446].

6. Волинські події 1943–1944 року були тривалим міжнаціональним конфліктом, у ході якого гинули представники обох народів, а українці і поляки застосовували як оборонну, так і наступальну тактику. Саме тому немає підстав вживати в спеціальних історичних дослідженнях, офіційних документах і оцінках волинської трагедії таких термінів, як “волинська вендета”, “геноцид”, “екстермінація”, “етнічні чистки”.

7. Розглядати українсько-польський конфлікт у вузьких історичних рамках 1943–1944 рр. не варто без урахування двосторонніх протиріч, що мали місце в попередній період, особливо у 1918–1943 рр.

8. Об'єктивне і неупереджене вивчення та осмислення цих актуальних у науковому і суспільно-політичному сенсі проблем необхідне для остаточного подолання складної українсько-польської історичної спадщини, негативного потенціалу, який накопичувався упродовж багатьох століть в історичній пам'яті та свідомості українців і поляків, упередженості і недовір'я між ними, а також заради утвердження історичної правди і справедливості, дружніх і партнерських відносин між обома країнами і народами, не затьмарених тінями минулого.

Джерела польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни знаходяться у нашому спільному минулому, є наслідком давніх обопільних упереджень і завданих кривд.

Стан наукового вивчення теми.

Науковці намагаються віднайти відповідні пізнавальні інструменти для оцінки сучасного стану досліджень історії українсько-польських відносин, особливо у XX столітті. Ця проблема не раз ставала об'єктом спеціального наукового вивчення у вітчизняній та зарубіжній історичній науці. Українські і зарубіжні, насамперед, польські вчені вже зробили історіографічні огляди, що стосуються в тій чи іншій мірі нашої теми [1; 5; 13; 21; 22; 30; 36; 44; 54]. На основі синтезу сучасних методів дослідження в цих та інших публікаціях проведено аналіз радянської, пострадянської та зарубіжної історіографії українсько-польських стосунків у 1920–1940-х рр. тощо. За

роки, що минули після проголошення державної незалежності України, новітня українська історіографія збагатилася цілою низкою серйозних документальних [8; 10; 15; 16; 43; 46; 48, т. 2; 52; 53; 68; 69] і мемуарних [45; 57] видань, збірників матеріалів, опублікованих за підсумками роботи авторитетних і представницьких всеукраїнських і міжнародних, зокрема спільних українсько-польських наукових конференцій і семінарів [50; 51; 67], монографічними дослідженнями [2; 4; 14; 17; 23; 34; 37; 39; 40; 42; 47; 49; 59; 60; 62; 63; 64; 65; 66; 70] і великою кількістю статей [1; 3; 6; 9; 11; 12; 19; 24; 26; 28; 33; 35; 38; 41; 55; 61; 69], кандидатськими і докторськими дисертаціями [7; 18; 25; 29; 56], рецензіями, довідково-бібліографічними виданнями [27; 31; 32; 58], що є яскравим свідченням започаткування національної історіографії українсько-польських відносин у роки Другої світової війни як окремого і самостійного науково-дослідницького напрямку.

Історіографічний аналіз праць сучасних українських істориків дає підстави зробити висновок про те, що попри певну розбіжність у поглядах, сучасні українські дослідники розглядають відносини між українцями та поляками у Західній Україні під час Другої світової війни у контексті польсько-українських взаємин, що склалися тут протягом тривалого часу, як прояв давнього польсько-українського антагонізму і суперечності з питання про державну належність краю. У вітчизняній історіографії відсутні героїзація подій, не схвалюються методи збройної боротьби і терору для вирішення складних міжнаціональних проблем, однак відзначається негативність наслідків збройної боротьби для обох народів.

Дослідники в Україні, торкаючись проблем українсько-польського протистояння, уникають односторонності, спекуляцій, прагнуть зрозуміти весь комплекс причин, що викликали волинську трагедію, – територіальних, політичних, етнічних, соціальних, мілітарних, враховуючи дії таких структур як УПА і АК.

Причини конфлікту. У період Другої світової війни українці та поляки виявилися заручниками вкрай складних міжнаціональних взаємин, які формувалися протягом століть і були успадковані поколіннями ХХ ст. Причин конфлікту багато. До них слід віднести:

1. Драматичну історію польського і українського народів у XIV–XVIII століть, заповнену польською експансією в Україну, селянсько-козацькими бунтами і повстаннями, що придушувалися у потоках крові і залишили у свідомості ба-

гатьох поколінь незабуті взаємні кривди, почуття соціальної несправедливості [50, т. 9, с. 445–446].

2. Досвід і уроки програної українцями війни з Польщею в 1918–1919 рр., які вказували на Другу Річ Посполиту як одну з головних перешкод у побудові незалежної України [50, т. 9, с. 446].

3. Неврегульовані загальнополітичні умови після Першої світової війни, що позбавили українців власної державності. Версальська система не повною мірою реалізувала відомий лозунг Мадзіні “Кожній нації – держава” [50, т. 9, с. 446].

4. Національну політику II Речі Посполитої на східних територіях, що ґрунтувалася на засадах націоналізму і усунення інших національностей від участі в державному і громадському житті (справа автономії та самоврядування, проблема земельної реформи, освітня політика, порушення громадянських прав і свобод, репресій проти українців). Вона не ліквідовувала давні суспільні конфлікти, а навпаки, їх загострювала. Польські урядові кола, грубо порушували міжнародно-правові зобов’язання, зокрема підписаний у Версалі 29 червня 1919 р. особливий договір «Про захист прав національних меншин», прагнули добитися однонаціональної Польської держави. З цією метою у міжвоєнний період (20–30-ті роки ХХ ст.) громадян Польщі української національності обмежували в політичних і соціально-економічних правах, піддавали пацифікаціям, репресіям, забороняли діяльність деяких українських політичних партій, громадських організацій, кооперативних товариств, нищили українське шкільництво. Шовіністична політика польської влади та низки польських громадських об’єднань породжували в українців неприязнь до носіїв такої політики. Незважаючи на готовність значної частини українців до виконання громадянських обов’язків щодо польської держави, українське суспільство як загал ніколи не визнало легальності польської влади на західноукраїнських землях, трактуючи її як загарбницьку [3, 9; 25; 28; 38; 39].

5. Підбурювальну роль обох тоталітарних режимів – радянського і німецького в підсиленні українсько-польського протистояння [50, т. 5, с. 181–248; 51, с. 375–392].

6. Безкомпромісні позиції польського уряду і керівництва ОУН у територіальному питанні. Різні погляди українських і польських політиків щодо повоєнної державної приналежності Волині. Поляки не погоджувалися на зміну свого східного державного кордону, а українці не приймали повернення до стану вересня 1939 року з огляду на прагнення відновити у цьому краї власну державність [50, т. 4, с. 109–165, 237–310].

Деморалізуючий вплив війни, яка спричинила велике моральне спустошення і відхід від норм соціальної поведінки, обумовив кривавий і злочинний характер конфлікту [50, т. 9, с. 446].

Перебіг. У контексті досліджень українсько-польських відносин періоду Другої світової війни і подій на Волині 1943–1944 рр. в сучасній українській історіографії обговорюється дуже дражливе питання про те, хто несе відповідальність за волинську трагедію і є її винуватцем.

Тут можна виділити умовно дві крайні позиції. Одна з них вважає головними винуватцями цієї трагедії насамперед польську сторону, пов'язуючи її виникнення з міжвоєнною політикою польських урядів, а у період війни – з діяльністю АК, співробітництвом польського підпілля з німцями та радянськими партизанами. Інша позиція представлена тими авторами, хто основну вину покладає на українців, конкретно на УПА, і вважає насильницьке усунення поляків з Волині трагічною помилкою.

У подіях на Волині навесні-влітку 1943 р. простежується вплив кількох факторів: «макровійни» між нацистською та радянською державно-військовими надпотугами, «мікровійни» між польським, українським і радянським підпіллям, малої громадянської війни між різними групами в українському підпіллі (протистояння між бандерівцями, бульбівцями і мельниківцями чи конкуренція за владу у новопосталій УПА між галицькою та волинською групами), селянської війни за землю, елементарного бандитського шумовіння, а також винищення нацистами волинських євреїв, яке, не маючи значного впливу на волинську різню 1943 р., призвело до страшного знецінення людського життя у свідомості багатьох волинян.

Прелюдією конфлікту на Волині в 1943 р. стали події, що розгорнулися за рік до того на території Холмщини, Підляшшя, Замостинщини, Люблінщини. В листопаді 1942 р. німці здійснили акцію виселення 200 тис. поляків з чотирьох повітів Люблінського дистрикту. Планувалось, що місце поляків займуть німецькі селяни-колоністи. В акції виселення гітлерівцями були широко задіяні українські поліційні та адміністративні сили. Відібрану ж у поляків за мовчазної згоди нацистів землю поступово почали займати українські поселенці з навколишніх територій. Ці факти дали підстави керівникам польського підпілля вдатись до відплатних акцій проти українців, застосувавши метод збірної відповідальності. Як бачимо, перший міжетнічний українсько-польський конфлікт у роки Другої світової війни стався внаслідок очевидної німецької провокації,

на яку піддалися політичні лідери обох народів. Жертвами різанини на Холмщині та Люблінщині впали 2 тис. українців, ще тисячі перетворилися на біженців [50, т. 4, с. 166–236].

Маси українських втікачів потягнулися через р. Західний Буг на Волинь. Саме вони стали тією «наочною агітацією», яка посилила антипольські настрої серед волинських українців. Німецька ж окупаційна влада в Райхскомісаріаті України не тільки не сприяла послабленню небезпечних симптомів назріваючого конфлікту, а й, навпаки, своїми провокаційними заходами підігрівала протистояння.

Протягом 1942 – початку 1943 р. нацисти провели остаточну «чистку» своїх адміністративних установ на Волині від «ненадійного» українського елементу. Місце українських чиновників зайняли поляки. Частина польських чиновників підтримувала тісний контакт з національним підпіллям, зокрема з Армією Крайовою (АК). За завданням цієї організації вони здійснювали саботаж, займалися антинімецькою розвідкою, шкідництвом, одночасно не без успіхів переконуючи гітлерівців у тому, що будь-які збитки, завдані Німеччині «справа рук українців».

Створення польського (за національною належністю більшості працівників) адміністрації та формування з місцевих поляків батальйонів допоміжної поліції (замість української допоміжної поліції, яка в березні 1943 р. перейшла до УПА) дало змогу керівництву АК сподіватися на швидке захоплення влади в краї у разі ослаблення Німеччини. На жаль, впродовж усієї війни лідери польського руху опору так і не відмовилися від великодержавних претензій на етнічні українські землі.

Перші вбивства польських селян на Волині відбулися наприкінці 1942 р. під впливом згадуваних подій на Холмщині та Люблінщині. У березні 1943 р. відбулися масові вбивства поляків у Сарненському та Костопільському районах Рівненської області. В краї поширювалися чутки, що на Великдень українці вчинять повсюдну різанину поляків. Польські селяни почали масово втікати до міст, містечок і більших сіл, в яких керівництво АК активно створює самооборонні загони. Останні, щоправда, не обмежували свою діяльність оборонними акціями. Протягом першої половини 1943 р. на Волині було організовано понад 100 самооборонних польських баз, окремі з них охороняли по декілька тисяч бійців. Найбільші бази були у Пшебражі, Біліні, Вербі, Іваничах, Порицьку, Купичеві, Римачах, Ягодині та інших поселеннях.

Навесні 1943 р. масовими стали напади німецької поліції на польські села під виглядом «бандерівців». За здійснені гітлерівцями злочини польські боївки та поліція згодом мстилися невинним українцям. У відповідь УПА палила польські села, маховик невгамовного насилля розкручувався.

Апогею українсько-польське протистояння на Волині сягнуло влітку 1943 р. За неперевіреними даними на початку липня бандерівці повідомили кожне польське село, щоб його мешканці протягом 48 годин «вибралися за Буг або Сян – інакше смерть». Керівництво АК видало сувору директиву, в якій зобов'язало всіх поляків залишатися на місці свого довоєнного проживання, щоб Польща не втратила Волинь. Зранку 11 липня 1943 р. загони УПА, бульбівців і мельниківців (а то й просто озброєні місцеві селяни та різні дезертири) одночасно напали на десятки польських поселень у трьох повітах: Ковельському, Горохівському та Володимирському. Досі серед учених точаться дискусії з приводу того, чи була акція 11 липня підготовлена керівництвом УПА, а чи радянською і німецькою агентурою в УПА. Достовірних документів, які б однозначно засвідчували наявність наказу командування УПА про знищення польських сіл не знайдено, тому це питання залишається відкритим.

Польські партизанські загони та польська допоміжна поліція відповіли на події 11 липня масовими нападами на українські села. Документи дають можливість стверджувати – боротьба велася із жорстокістю, що нерідко перевищувала жахи середньовічних народних повстань та воєн. До кінця 1943 р. вся Волинь стала місцем десятків тисяч трагедій.

Під час великої взаємної різанини маса звичайних кримінальних злочинців намагалася діяти під виглядом Повстанської Армії й надавати своїм відверто бандитським акціям політичного забарвлення.

Криваві події липня 1943 р. на Волині не спинили керівництво польського руху опору, яке у численних відозвах продовжувало наполягати на тому, що Польща ніколи не відмовиться від «своїх східних земель», де «польська нація впродовж століть зробила величезний цивілізаційний та культурний внесок». Серпень-вересень 1943 р. став періодом помітної активізації польських воєнізованих загонів і груп (пляцувок) на Волині. Польські бойовики спалили села Стенжаничі, Яковичі, Пташино, Салиське, Клечковичі, Туровичі, Клевецьк, Висоцьк та ін. Кінець 1943 – початок 1944 р. ознаменувався низкою великих

боїв між польськими боївками та УПА, які намагалися знищити бази один одного. З початком 1944 р. польсько-українська різанина перекинулася на Галичину, а в 1945–1946 рр. – на Засяння. Конфлікт поширився на величезні території й активно тривав до 1947 р., коли польський та радянський тоталітарні комуністичні режими зробили спробу розв'язати його притаманним більшовизму радикальним, «хірургічним», методом втручання – тобто взаємною депортацією поляків та українців з місць їхнього тогочасного проживання [50, т. 9, с. 308–394; 51, с. 144–439].

Однак, ведучи мову про польсько-українське протистояння, не можна забувати про ще одну зацікавлену та могутню сторону конфлікту, яка, подібно до нацистів, сприяла посиленню українсько-польської ворожнечі. Йдеться, безумовно, про московських «режисерів», котрі з Кремля всіма силами та засобами провокували й розпалювали конфлікт [51, с. 375–392].

Масові знищення польських сіл відділами УПА починаються там, де з'являються перші більшовицькі партизанські загони, тобто на Поліссі та півночі Волині. Червоні партизани, прагнучи заручитись підтримкою місцевого польського населення, видавали себе за захисників їхніх інтересів. Більшовицькі диверсанти здобували симпатії поляків передусім своєю боротьбою проти українського національного підпілля. У всіх великих радянських партизанських з'єднаннях поважний відсоток бійців становили поляки, п'ять тисяч з яких приєдналися до червоних партизанів. Залучення поляків до більшовицьких груп та загонів об'єктивно посилювало й поглиблювало конфлікт між ними та українцями.

Однак намагання політичного керівництва польського руху опору викрити провокаційну роль більшовиків та німців не спинило кровопролиття. Зерна провокацій та ненависті впали на добре підготовлений ґрунт. За роки війни у багатьох людей було майже повністю зруйновано усталену християнську мораль, не лише прості селяни, а й священики (як українські, так і польські) ставали натхненниками та організаторами кривавих актів помсти. У Волинській різанині 1943 р. значну роль відіграв також соціальний фактор. Це протистояння було водночас великою «битвою за землю», більшість якої у міжвоєнні роки контролювалася польськими великими землевласниками й колоністами.

Наслідки і уроки. Обидві ворогуючі сторони обрали не політичне, а біологічне розв'язання проблеми. Підсумком трагічного українсько-польського конфлікту на Волині стали величезні

людські жертви і матеріальні втрати з обох боків. Окремі польські історики стверджують, що загинуло до 100 тис. поляків і 25–30 тис. українців. Українські вчені, здебільшого погоджуючись з таким співвідношенням, наводять скромніші цифри втрат – 35 і 15 тис., або й взагалі 12 та 5 тис. На наш погляд, питання встановлення кількості загиблих потребує ще тривалої та копіткої роботи. Найбільш реальним і обґрунтованим числом втрат поляків можна вважати 19 тис. – цифру, отриману при проведенні анкетування сучасників трагічних подій. Поважною проблемою для вчених є також виокремлення з числа всіх загиблих справді суто мирних мешканців, тобто тих, хто не брав участі у бойових загонах УПА чи АК й не був пов'язаний зі структурами підпілля.

Обидва народи – українці і поляки – стали жертвами сформованих історичних обставин та стереотипів, незваженої політики власних провідників, анархії та хаосу, жертвами підступних провокацій, вчинених нацистами та більшовиками. Тому кри-

жаві уроки “Волинської трагедії” мусять стати пересторогою для майбутніх поколінь. Раз і назавжди відповідальне керівництво обох народів повинне відмовитися від спокуси силового вирішення навіть найменших непорозумінь. Шлях до остаточного примирення та порозуміння набагато важчий, ніж до ворожнечі, він очевидно незрівнянно довший від того, яким здається нам сьогодні, тому не терпить поспіху й незважених рішень, а потребує мудрості й стриманості.

Знання історії польсько-українських відносин потрібне обом нашим народам, особливо новим поколінням українців і поляків, котрі будуть будувати своє майбутнє. З метою подолання упереджень і усталених стереотипів у дусі поєднання і побудови добросусідських стосунків є також і показ всієї правди про події на Волині і в Східній Галичині під час Другої світової війни. Це потрібне для того, щоб нез'ясовані до кінця факти не були джерелом недовіри і упередження, не тяжіли над нашими взаємними стосунками.

Джерела та література

1. Баженов Л. Важкі питання українсько-польського діалогу істориків (1991–2002 рр.) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2002. – Вип. 2. – С. 127–132.

2. В'ятрович В. Друга польсько-українська війна 1942–1947 / В. В'ятрович. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. – 368 с.

3. Гошовська В. А., Сьомін С. В., Смолянчук В. Ф. Трагедія Волині: погляд через 60 років. За заг. ред. Є. К. Марчука. – К., 2003. – 163 с.

4. Грицьків Р. Польська історіографія українсько-польського збройного конфлікту часів Другої світової війни // Український визвольний рух. – Зошит 2: Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни. – Львів, 2003. – С. 148–170.

5. Гудь Б. В. Українсько-польські конфлікти ХІХ – першої половини ХХ століття: етносоціальний аспект / Богдан Васильович Гудь: Дис. ... д-ра істор. наук: Л., 2008. – 34 с.

6. Гудь Б. Вплив чинників етносоціального характеру на українсько-польські стосунки на Волині у міжвоєнний період та в роки Другої світової війни // Волинь і волиняни у Другій світовій війні: зб. наук. пр. / упоряд. М. М. Кучерепа. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – С. 412–422.

7. Дашкевич Я. Для кого дорога до нікуди? Про польсько-українські відносини в минулому та сучасному // Україна. Наука і культура. – К., 1993. – Вип. 26–27. – С. 53–73.

8. Дашкевич Я. Документи Українського центрального комітету в Національному архіві Канади про польсько-українські стосунки 1941–1944 рр. // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісій НТШ в Україні. Вип. 2 (1995–1997 рр.). – Львів, 1999. – С. 158.

9. Деревінський В. Українсько-польські відносини у першій половині 40-х рр. // Україна і Польща в ХХ столітті: Проблеми і перспективи взаємовідносин. – Київ – Краків, 2002. – С. 63–66.

10. Забытый геноцид: «Волинская резня» 1943–1944 годов: сб. док. и исслед. / сост. А. Р. Дюков. – М.: Алексей Яковлев, 2008. – 144 с.

11. Зашкільняк Л. Невідома війна: українсько-польські стосунки на Волині та у Східній Галичині в 1939–1944 роках / Леонід Зашкільняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 16. Ювілейний збірник на пошану Івана Патера / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2008. – С. 486–491.

12. Зашкільняк Л. Україна і Польща у ХХ столітті: між конфронтацією і союзом // Міжнародний науковий конгрес “Українська історична наука на порозі ХХІ століття”. Чернівці, 16–18 травня 2000 р. Доповіді і повідомлення. – Чернівці, 2001. – Т. 1. – С. 63–74.

13. Ільющин І. Армія Крайова й українсько-польське протистояння в Західній Україні 1939–1945 рр. в світлі вітчизняної та зарубіжної історіографії // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Вип. 6. – К., 2002. – С. 90–100.

14. Ільошин І. І. Волинська трагедія 1943–1944 рр. / Ігор Іванович Ільошин. – К.: Інститут історії України НАН України; Київський славистичний університет, 2003. – 313 с.
15. Ільошин І. І. Польське військово-політичне підпілля в Західній Україні (1939 – 1945 рр.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – К., 2003. – 36 с.
16. Ільошин І. Ким і як приймалося рішення про проведення антипольської акції на Волині в 1943 р.? Документи свідчать // Український альманах. – Варшава, 2003.
17. Ільошин І. ОУН–УПА і українське питання в роки Другої світової війни: в світлі польських документів / І. І. Ільошин. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2000. – 197 с.
18. Ільошин І. Українська повстанська армія і Армія Крайова: протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.) / І. Ільошин. – К.: Вид. дім «Києво-Могилян. академія», 2009. – 400 с.
19. Ісаєвич Я. З хроніки трагічного протистояння. Замість передмови // Царук Я. Трагедія волинських сіл 1943 – 1944 рр. Українські і польські жертви збройного протистояння. Володимир-Волинський район. – Львів, 2003. – С. 3–26.
20. Калитко С. Л. Українська діаспора про українсько-польські відносини в Західній Україні в роки Другої світової війни // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки. – Хмельницький, 1999. – С. 382–383.
21. Калитко С. Л. Українська історіографія українсько-польських взаємин на західноукраїнських землях в роки Другої світової війни // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія Історія. – Вінниця, 2001. – Вип. 3. – С. 242–247.
22. Калитко С. Л., Лациба В. П. Сучасна українська історіографія про українсько-польські відносини в Західній Україні в роки Другої світової війни // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. – Вип. 6 / НАН України. Ін-т історії України; Відп. ред. В. А. Смолій. – К., 2002. – С. 66–68.
23. Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. – К., Інститут історії НАН України, 1999. – 287 с.
24. Киричук Ю. Українсько-польське збройне протистояння у 1942–1943 рр. // Схід. – 2000. – № 1. – С. 48–49.
25. Красівський О. Я. Українсько-польські відносини в Східній Галичині в контексті національної політики Другої Речі Посполитої (1918–1923 рр.): автореф. дис. ... докт. істор. наук. – К., 1999. – 35 с.
26. Кучерепа М. До генези конфлікту: українсько-польські відносини на Волині напередодні Другої світової війни / М. Кучерепа // Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади; голова ред. кол. Ярослав Ісаєвич. – Львів, 2003. – С. 59–70.
27. Кучерепа М. М. Рецензія на книгу: Польща та Україна у тридцятих–сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спецслужб. – Т. 8: Великий терор: Польська операція 1937–1938 / Wielki terror: Operacja polska 1937–1938: У 2 ч. Ч. 1. – Варшава; К., 2010. – 1037 с.; Ч. 2. – Варшава; К., 2010. – 1983 с. // Український історичний журнал. – 2012. – № 2 (503). – С. 208–210.
28. Кучерепа М. Українсько-польські відносини напередодні Другої світової війни // Polska wobec zagrożenia ze strony Trzeciej Rzeszy. Pod redarcją Henryka Cwięka i Zdzisława Cuttera. – Częstochowa: Wyd-wo im. Stanisława Pododińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, 2012. – С. 65–78.
29. Ленартович О. Ю. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни: автореф. дис. ... докт. іст. наук. – Чернівці, 2012. – 35 с.
30. Лисенко О. Є. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті // Український історичний журнал. – 2004. – № 5. – С. 3–16.
31. Лисенко О. Є., Марущенко О. В. Організація Українських Націоналістів та Українська Повстанська Армія: Бібліографічний покажчик публікацій 1998–2002 років. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – 202 с.
32. Лисенко О. Є., Марущенко О. В. Українсько-польські стосунки періоду Другої світової війни у вітчизняній історіографії: Бібліографічний покажчик. – Київ–Івано-Франківськ, 2003. – 124 с.
33. Лисяк-Рудницький І. Польсько-українські стосунки: тягар історії // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Т. 1–К., 1994. – С. 83–110.
34. Литвин В. Тисяча років сусідства і взаємодії / Від. ред. В. А. Смолій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – 133 с.
35. Макаручук С. Втрати населення на Волині в 1941–1947 рр. // Україна–Польща: важкі питання. Т. 5. – Варшава: Tysa, 2001. – С. 291–307.
36. Марущенко О. Волинська трагедія 1943 року в сучасній українській історіографії // “І”: Незалежний культурологічний часопис. – Львів, 2013. – Ч. 74.

37. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2005. – 496 с.
38. Павлишин А. Студії над генезою польсько-українських конфліктів у XX столітті // «Ї»: Незалежний культурологічний часопис. – Львів, 1997. – Ч. 10. – С. 114–135.
39. Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.): монографія / Центр досліджень визвольного руху / Іван Казимирович Патриляк. – Львів: Часопис, 2012. – 592 с.
40. Патриляк І. «Перемога або смерть»: український визвольний рух у 1939–1960-х рр. / Центр досліджень визвольного руху. – Львів: Часопис, 2012. – 512 с.
41. Патриляк І. 1943 рік в історії ОУН і УПА / І. Патриляк // Український визвольний рух. – Львів, 2009. – Збірник № 13. – 246 с.
42. Патриляк І. К. Військова діяльність ОУН(б) у 1940–1942 рр. / Іван Казимирович Патриляк. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – 598 с.
43. Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2-х т. / Відп. ред. та упорядник В. В'ятрович. – Т. 1. Війна під час війни. 1942–1945. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. – 792 с.
44. Поп Ю. І., Калитко С. Л., Лациба В. П. Українська радянська та сучасна історіографія українсько-польського міжнародного конфлікту в роки Другої світової війни // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т. 7 (9). – С. 682 – 687.
45. Семенюк А. На тему українсько-польських відносин. Критичні зауваження / А. Семенюк. – Міннеаполіс, 1996. – 168 с.
46. Сергійчук В. Поляки на Волині у роки Другої світової війни. Документи з українських архівів і польські публікації / Володимир Сергійчук. – К.: Українська видавнича спілка, 2003. – 576 с.
47. Сергійчук В. Трагедія Волині: Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни / В. Сергійчук. – К., Українська видавнича спілка, 2003. – 140 с.
48. Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів. У 3-х т. / М. Сивіцький; пер. з пол. Є. Петренка. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. – Т. 2. – 360 с.
49. Сливка Ю. Українсько-польське протистояння періоду Другої світової війни: витоки та наслідки / Ю. Ю. Сливка. – Львів: НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2003. – 52 с.
50. У пошуках правди: Зб. матеріалів міжнар. наук. конф. «українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки», Луцьк, 20–23 травня 2003 р. / Упорядн. В. К. Баран, М. М. Кучерепа, М. В. Моклиця, В. І. Гребенюк. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. – 536 с.; іл.
51. Україна – Польща: важкі питання. Т. 1–10. – Варшава, Луцьк, 1998–2002.
52. Царук Я. В. Володимирщина у боротьбі за незалежність / Ярослав Васильович Царук. – Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2012. – 1024 с.
53. Царук Я. Трагедія волинських сіл. 1943–1944 рр. / Я. Царук ; вступ. ст. Ярослава Ісаєвича. – Львів, НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2003. – 189 с.
54. Цепенда І. Є. Вибрані проблеми українсько-польського протистояння 1943–1947 років в оцінках сучасних польських істориків // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т. 7(9). – С. 693–700.
55. Цепенда І. Є. Суспільно-політична ситуація на Волині в 1943–1944 роках // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк, 2001. – № 5.
56. Цепенда І. Є. Українсько-польські етнополітичні відносини 40–50-х років XX століття». Автореф. дис. ... докт. політ. наук. – К., 2009.
57. Шумук Д. Пережите і передумане. Спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921–1981 рр.) / Д. Шумук. – К., 1998.
58. Encyklopedia katolicka. T. XI. Hasło Ludobójstwo. Cz. II – «Aspekt socjologiczny» i cz. III – «Aspekt historyczny». – Lublin, 2006. – S. 126.
59. Filar W. Wołyń 1939–1944. Eksterminacja czy walki polsko-ukraińskie : studium historyczno-wojskowe zmagania na Wołyniu w obronie polskości, wiary i godności ludzkiej / W. Filar. – Toruń: Wydawn. Adam Marszałek, 2003. – 467 s.
60. Filar W. Wydarzenia wołyńskie 1939–1944: w poszukiwaniu odpowiedzi na trudne pytania / Władysław Filar. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2008. – 509 s.
61. Hryciuk G. Straty ludności w Galicji Wschodniej w latach 1941–1945 // Polska–Ukraina: trudne pytania. T. 6. – Warszawa: Karta, 2000. – S. 271–308.

62. Iljuszyn I. UPA i AK: konflikt w Zachodniej Ukrainie (1939–1945) / Ihor Iljuszyn. – Warszawa: Związek Ukraińców w Polsce, 2009. – 192 s.
63. Motyka G. Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943–1948 / G. Motyka. – Warszawa: Oficyna wydawnicza Volumen, 1999. – 552 s.
64. Motyka G. Ukraińska partyzantka 1942–1960 / G. Motyka. – Warszawa: Instytut studiów politycznych PAN: Oficyna wydawnicza RYTM, 2006. – 720 s.
65. Motyka G. W kręgu «Łun w Bieszczadach». Szkice z najnowszej historii polskich Bieszczad / G. Motyka. – Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2009. – 190 s.
66. Motyka G. Pany i rezuny: Współpraca AK–WIN i UPA 1945–1947 / G. Motyka, R. Wnuk. – Warszawa: Oficyna wydawnicza Volumen, 1997. – 212, 20 s.: il.
67. Polska – Ukraina: trudne pytania. Materiały międzynarodowego seminarium historycznego «Stosunki polsko-ukraińskie w latach Drugiej wojny światowej». – T. 1–11. – Warszawa, 1997–2009.
68. Siemaszko W. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945 / W. Siemaszko, E. Siemaszko. – T. 1–2. – Warszawa: Wydawnictwo von Borowiecky, 2000. – 1440 s.
69. Siemaszko E. Ludobójcze akcje OUN–UPA w lipcu 1943 roku na Wołyniu / Ewa Siemaszko // Antypolska akcja OUN–UPA 1943–1944: Fakty i interpretacji. – Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, Komisja ścigania zbrodni przeciwko narodowi polskiemu 2002. – S. 59–75.
70. Sowa A.-L. Stosunki polsko-ukraińskie. 1939–1947. Zarys problematyki / Andrzej Leon Sowa. – Kraków, 1998. – 269 s.

Николай Кучереп

Причини, ход и результаты украинско-польского конфликта на Волини в годы Второй мировой войны

В статье на основе анализа комплекса источников, отечественной и зарубежной научной и публицистической литературы анализируются причины, ход, результаты и уроки украинско-польского конфликта на Волини 1943–1944 гг. Утверждается, что эти события стали конфликтом политических, территориальных, социальных, экономических, культурных, религиозных и других интересов и были составной частью общего межнационального украинско-польского конфликта, который произошел во времена Второй мировой войны на территории общего проживания украинцев и поляков (Волинь, Восточная Галиция, Холмщина, Подлясье, Надсанье, Лемковщина). Волинские события 1943–1944 гг. были длительным межнациональным конфликтом, вследствие которого гибли представители обеих народов, а украинцы и поляки применяли оборонную и наступательную тактику. Итогом трагического украинско-польского конфликта на Волини стали огромные людские жертвы и материальные потери с обеих сторон.

Ключевые слова: Армия Краева, бандеровцы, большевистские партизанские отряды, убийства, Волинь, Вторая мировая война, жертвы, конфликт, людские потери, нацисты, национально-освободительное движение, польские базы самообороны, резня, Украинская повстанческая армия, украинско-польские отношения.

Mykola Kucherepa

Causes, Development and Results of the Ukrainian-Polish Conflict in the Volyn Region During the Second World War

In this article on the basis of the analysis of sources' complex, domestic and foreign scientific literature, the causes, progress, results and lessons learned from the Ukrainian-Polish conflict in Volyn during 1943–1944 are being analyzed. It is argued that these events were the result of the conflict of political, territorial, social, economic, cultural, religious and other interests, and were an integral part of the overall ethnic Ukrainian-Polish conflict that occurred during the Second World War on the common territory, inhabited by Ukrainians and Poles (Volyn, Eastern Galicia, Kholmshchyna, Podlasie, Nadsanie, Lemkovshchyna). Volyn events in the years 1943–1944 were a long-term inter-ethnic conflict, in consequence of which died representatives of both peoples, and the Ukrainians and Poles used just as defensive, as well as offensive tactics. The result of the tragic Ukrainian-Polish conflict in Volyn enormous human deaths and material losses on both sides were the result.

Key words: National Army, banderivci, bolshevik partizans detachments, murders, Volyn, World War II, victims of the conflict, loss of life, the Nazis, the national liberation movement, Polish bases self-defence, slaughter, the Ukrainian Insurgent Army, Ukrainian– Polish relationships.